

УДК 159.922.73:364.62-053.3

ВИВЧЕННЯ ТА КОРЕКЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ БАТЬКІВ ІЗ ДИТИНОЮ РАНЬОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ЗА ДОПОМОГОЮ АНАЛІЗУ ВІДЕОЗАПИСІВ

Склянська О.В.,
аспірант лабораторії проблем інклюзивної освіти
Інститут спеціальної педагогіки
Національної академії педагогічних наук України

У статті проведено огляд найбільш поширених методик дослідження та корекції взаємодії батьків із дитиною раннього віку за допомогою аналізу відеозаписів, зазначено загальні принципи залучення відеозаписів та визначено категорії труднощів, які вирішуються.

Ключові слова: взаємодія батьків із дитиною, аналіз відеозаписів, сімейно-центровані програми допомоги, психолого-педагогічний супровід родини дитини із порушеннями психофізичного розвитку.

В статье освещены основные современные методики исследования и коррекции взаимодействия родителя с ребенком раннего возраста с использованием анализа видеозаписей, обозначены основные принципы использования видеозаписей, также выделены категории трудностей во взаимодействии, на которые нацелены данные методики.

Ключевые слова: взаимодействие родителя с ребенком, анализ видеозаписей, семейно-центрированные программы помощи, психолого-педагогическое сопровождение семьи ребенка с нарушениями психофизического развития.

Sklianska O.V. EVALUATION AND CORRECTION OF THE PARENT'S INTERACTION WITH AN EARLY AGE CHILD WITH DISABILITIES BY ANALYSIS OF VIDEO RECORDS

There is a review of main methods of evaluation and correction of parent's interactions with early age child in different risk situation. Main characteristics of such methods which are important for planning research and intervention are discovered in this chapter.

Key words: parent's interactions with early age child, analysis of video recording, family-focused programs, psychological and pedagogical support for families with disabled child.

Постановка проблеми. Практична актуальність розгляду даної теми в рамках спеціальної психології зумовлена запровадженням ранньої психолого-педагогічної допомоги, ранньої реабілітації та раннього втручання в Україні в останнє десятиліття. Положенням про навчально-реабілітаційний центр, затвердженим Наказом МОН № 920 від 16 серпня 2012 р. (п 4.3), передбачено, що до змінного контингенту реабілітаційного відділення навчально-реабілітаційного центру (далі – НРЦ) належать також вихованці раннього віку [6]. З метою надання ранньої допомоги дітям із особливими освітніми потребами у НРЦ можуть створюватися консультативний пункт або центр ранньої допомоги. Також Положенням про інклюзивно-ресурсний центр, затвердженим Постановою КМУ № 545 від 12 липня 2017 р., передбачено надання допомоги дітям з особливими потребами від 2 років [7].

Розвиток системи допомоги дітям з особливими потребами, зокрема з інвалідністю, передбачає перехід від медичної до біопсихосоціальної моделі розуміння інвалідності, що означає звернення до функціональної оцінки стану дитини з ураху-

ванням контексту її життя. Здійснення психолого-педагогічного супроводу родини, що має дитину раннього віку з порушеннями в розвитку, в контексті цієї моделі ставить перед фахівцями завдання вивчити не тільки дефіцити розвитку дитини, але і наявні способи її функціонування в контексті відносин із батьками.

Взаємодія з дорослим є важливою умовою психічного розвитку дитини раннього віку. Сучасні дослідження доводять, що якісна взаємодія немовляти з дорослим впливає на розвиток головного мозку (Г. Бреслав, Т. Кувшинова, С. Чигасова), на розвиток довільної регуляції (Н. Барановська, В. Дружинін, О. Любимова, Р. Нассен, Дж. Канжер та ін.), активізує моторний та пізнавальний розвиток (Б. Борьесон, М. Кістяковська, М. Лісіна, Ю. Разенкова), формує спілкування як діяльність (М. Лісіна, Х. Папушек, М. Папушек, О. Смірнова), формує базове уявлення про світ як безпечний або небезпечний, уявлення про себе як про автономного або залежного (Е. Еріксон).

Численні дослідження визначають труднощі формування такої взаємодії, зумовлені як особливостями дитини, так і ха-

рактеристиками дорослих, що доглядають за малюками (J. Berger, J. Brooks-Gunn, B. Eheart, T. Field, S. Goldberg, P. Мухамедрахімов, О. Пальмов, Г. Кукуруза, А. Кравцова). Отже, оптимізація взаємодії дорослого, що доглядає за малюком, із дитиною з порушенням психофізичного розвитку в ранньому віці є важливою складовою частиною психолого-педагогічного супроводу родини. Зміни у взаємодії матері та дитини розглядаються також у якості показника ефективності психолого-педагогічного супроводу та програм раннього втручання в цілому (S. Meisels, M. Dichtelmille, F. Liaw, K. Barnard, M. Guralnick).

Постановка завдання. Завдання статті – здійснити аналіз літературних джерел, що висвітлюють дослідження взаємодії батьків із дитиною раннього віку за допомогою вивчення відеозаписів та використання відеозаписів в освітніх та корекційних програмах для родин; висвітлити загальні принципи використання відеозаписів у рамках психолого-педагогічного супроводу родини з дитиною з порушеннями психофізичного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Добре відомі методики вивчення психічного розвитку дитини раннього віку передбачають вивчення стану психічних функцій та діяльності дитини як окремого індивіда, що контактує з предметним світом або з дорослим (Л. Аксонова, О. Лісєєв, Н.Тюріна, Г. Пантюхіна, К. Печора, Е. Фрухт, О. Стребелева, Ю. Разенкова, О. Смірнова, Л. Галігузова, Т.Єрмолова, С. Мещерякова та ін.). Також розроблені методики вивчення різних аспектів батьківства: емоційне ставлення до дитини (О. Захарова), структура батьківських ставлень (О. Смірнова, М. Бикова, А. Варга, В. Столін), стилі сімейного виховання (Е. Ейдеміллер, В. Юстіцкіс). Для цих завдань використовуються опитувальники та проєктивні методики, зокрема «Твір про мою дитину», «Незакінчені речення», «Малюнок родини». Варто зазначити, що більшість із цих методик не адаптовані для сімей із дітьми раннього віку та досліджують один із аспектів батьківства.

Все більш популярними є такі методи структурованого спостереження та аналізу відеозаписів, як «The Parent-Child Early Relation Assessment» (R. Clark), «Parenting Interactions with Children: Checklist of Observations Linked to Outcomes» (PICCOLO), інтерактивна методика аналізу відеозаписів взаємодії матері з немовлям О. Ісеніної, методика вивчення відеозаписів взаємодії матері і дитини у вільній грі М. Ланцбург [4].

Аналіз відеозаписів є найбільш адекватним для вивчення немовлят та дітей

раннього віку, а також процесів, що відбуваються в діаді дитина-дорослий. Відеоспостереження як метод дослідження поведінки немовлят, дітей раннього віку та їх батьків бере свій початок від досліджень етологів за поведінкою тварин. Саме аналіз невербальних проявів, що проводився за допомогою аналізу відеозаписів, дозволив надати емпіричне підтвердження ідеям про активну роль немовлят та дітей раннього віку у взаємодії з дорослим [8].

Аналіз відеозаписів, на відміну від інших методів дослідження, дозволяє більш об'єктивно та глибоко вивчати процеси взаємодії в діаді дитина-дорослий за рахунок можливості багаторазового перегляду та можливості залучення кількох експертів. Зокрема, «The Parent-Child Early Relation Assessment» (R. Clark) активно використовується в дослідженнях, проведених кафедрою соціальної адаптації та психологічної корекції особистості Санкт-Петербурзького державного університету під керівництвом Р.Ж. Мухамедрахімова. Це дослідження взаємодії з дорослим немовлят в умовах інституціонального догляду порівняно з малюками в родинному колі (М. Конькова, М. Бардишевська, Н. Плешкова), немовлят, що перенесли оперативне лікування (І. Арінціна), Авторські методики, засновані на принципах, запропонованих R. Clark, використовувалися для дослідження взаємодії з дорослим дітей із синдромом Дауна (Р. Мухамедрахімов, О. Пальмов, Л. Панарина, Г. Одінокова). Різні методики аналізу відеозаписів взаємодії використовувалися для дослідження особливостей взаємодії в «ВІЛ-позитивна мати – немовля» (О. Афанасьєва), «мати – дитина, зачата за допомогою екстракорпорального запліднення» (О. Соловійова, М. Ланцбург). Аналіз відеозаписів використовується також для вивчення значущих чинників та механізмів виникнення мовлення у дітей (С. Белова, В.Носуленко, Т. Ушакова).

Відеозаписи можуть бути використані як для діагностики, так і для подальшої корекції взаємодії дорослого та дитини, наприклад, у ході психологічного консультування або в якості відео-тренінгу. Дослідження британських вчених доводять більшу ефективність програм із залученням відео порівняно з програмами, що побудовані на консультативній чи освітній практиці без використання відеозаписів (K. Veldermann, M. Bakermans-Kranenburg, F. Juffer, M. Van Usendorn, S. Mangelsdorf, J. Zevalkink).

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо більш детально деякі з методик, що використовуються для дослідження особливостей взаємодії не-

мовлят та дітей раннього віку з матір'ю, та виділимо основні аспекти їх організації та використання.

«*The Parent-Child Early Relation Assessment*» (R. Clark) широко використовується як у наукових, так і в клінічних цілях [4, с. 10]. Аналіз відеозапису спільної гри дорослого та дитини дозволяє оцінити особливості психологічної взаємодії з боку дитини, дорослого і діади в цілому за допомогою переліку характеристик, складеного із залученням понять, що використовуються в психології розвитку, теорії прив'язаності і культурно-історичної концепції, психоаналітичної теорії. Для оцінки взаємодії використовують 65 шкал, із яких: 29 – описують характеристики дорослого (матері або іншої близької людини), 28 – характеристики дитини, 8 – характеристики діадної взаємодії. Всі шкали згруповані в 12 субшкал, що представляють характеристики взаємодії з боку дорослого (тон голосу, емоції, настрої, ставлення до дитини, емоційна та поведінкова залученість, батьківський стиль), з боку дитини (емоції та настрої, адаптація, рівень активності, комунікація) та в діаді (емоційні складові частини взаємодії, взаємність). Оцінка проводиться за 5-бальною шкалою, де 5 балів відповідають відсутності негативних проявів, 1 – суттєвим проблемам у взаємодії за обраним параметром.

Методика вивчення відеозаписів взаємодії матері і дитини у вільній грі (М. Ланцбург) дозволяє вивчити психічний розвиток дитини раннього віку в парадигмі культурно-історичного підходу, а також проаналізувати характеристики взаємодії в діаді «мати – дитина». Характеристики, що вивчаються: дії матері (здатність організувати простір, вербальний супровід дій своїх та дитини, прояви власної ініціативи, відгуки на ініціативу дитини, чутливість до дитини, емоційна залученість, частота використання вербальних та невербальних засобів для вираження емоцій, конгруентність вербальних та невербальних послань), дії дитини (концентрація уваги на матері, прояви власної ініціативи, відгук на ініціативу матері, чутливість до впливу матері, емоційна залученість, розуміння мови матері, використання вербальних та невербальних засобів вираження емоцій, види дій із предметами, пізнавальна активність, залучення предметних дій до спілкування, мовленнєвий супровід діяльності). Оцінка проводиться за порядковою шкалою: 0 – прояви відсутні, 1 – прояви незначні, поодинокі, 2 – середня частота проявів, 3 – проявляється часто [4].

Для вивчення взаємодії дорослого і немовляти використовуються відеозаписи щоденних клопотів: годування, купання, переодягання дитини, а також ситуацій подолання дискомфорту. Для вивчення взаємодії дорослого і дитини раннього віку використовуються відеозаписи ситуацій вільної або організованої гри. Аналіз відеозапису проводять фахівці, використовуючи визначені заздалегідь критерії та системи категорій, що відповідають завданням дослідження. Сучасні технології дозволяють також аналізувати поведінкові параметри та зіставляти результати з даними інших методів досліджень за допомогою програмного забезпечення The Observer XT 11 (Noldus) [18].

Відеофіксація процесу взаємодії дорослого (найчастіше – матері) з дитиною надає можливості не тільки для дослідницької діяльності, але й для проектування технологій та методик налагодження цієї взаємодії. Дані, отримані з аналізу відеозаписів взаємодії батьків із дитиною, а також самі відеозаписи ефективно використовуються для впливу на якість взаємодії в діаді «дорослий – дитина», що створює умови для формування кращого пізнавального та соціально-емоційного розвитку дитини, а також впливає на функціонування родини в цілому. Розглянемо деякі методики використання відеозаписів взаємодії батьків із дитиною раннього віку в програмах підтримки родини.

Відеозапис та система аналізу відеозаписів програмою *Video Interaction Guidance* (VIG) є основним інструментом оцінки взаємодії батьків та дітей у програмах підтримки сімей, що розроблені британськими фахівцями [11]. Теоретичною базою програми є теорія прив'язаності та дослідження ранніх взаємин між батьками та дітьми. Методика VIG заснована на дослідженнях Гаррі Біманса (Harrie Biemans) та його колег, що проводилися в Нідерландах у 80-ті рр. роки минулого століття. Ця команда науковців застосувала принципи побудови ефективною взаємодії матерів із немовлятами до будь-якого іншого виду взаємодії. Фундаментальним принципом VIG є увага до того, яким чином дорослий відповідає на ініціативи дитини. Консультування батьків побудовано на аналізі успішних моментів їхньої власної взаємодії з дитиною. Принциповою є побудова рівноправних стосунків консультанта з батьками, відмінних від ситуації навчання чи тренінгу. Доказовою базою VIG є дослідження ефективності професійного втручання, спрямованого на підсилення чутливості батьків у спілкуванні та підтримку стосунків прив'я-

заності (J. Barlow, A. Schrader-MacMillan), а також дослідження ефективності використання відеоматеріалів у роботі з родинами (K. Veldermann, M. Bakermans-Kranenburg, F. Juffer, M. Van Usendorn, S. Mangelsdorf, J. Zevalkink).

Дуже схожою на описану вище методику VIG є *Video-feedback Intervention to Promote Positive Parenting* (VIPP). Ця методика також спрямована на розвиток сенситивності батьків та використовує задля досягнення поставлених завдань відеозаписи взаємодії батьків із дитиною. Дослідження R. Fukkink засвідчують ефективність цього методу в покращенні взаємодії батьків із дітьми з труднощами формування прив'язаності та із дітьми з проблемами харчування [14]. Опубліковані також дослідження, що свідчать про ефективність методу для роботи з т. зв. «важкими родинами» (H. Kennedy, M. Landor, L. Todd). Обговорення коротких відеозаписів взаємодії із фокусуванням на ефективних поведінкових моделях дозволили батькам, що мають труднощі в забезпеченні базових потреб дитини та мають досвід позбавлення батьківських прав, продемонструвати достовірно вищі показники батьківської чутливості за індексом CARE [17].

Методика *PICCOLO* (*Parenting Interactions with Children: Checklist of Observations Linked to Outcomes*), створена з огляду на ідеї розвиваючого батьківства (*developmental parenting*) [16]. Автори зосереджують увагу на поведінці дорослого, що підтримує пізнавальну та ігрову активність дитини. Для дослідження використовується відеозапис вільної гри матері з дитиною. Аналіз дій матері проводиться за параметрами: «Позитивне налаштування» (прояви емоційної теплоти, фізичний контакт, позитивні висловлювання на адресу дитини), «Чуйність» (відповіді на емоції, слова, інтереси та поведінку дитини), «Заохочення» (активна підтримка дослідницької активності, цікавості, зусиль та ініціативи дитини), «Навчання» (пояснення, запитання, участь у спільній бесіді та грі). Для структурованого спостереження пропонуються відповідні бланки, що містять опис поведінкових проявів за запропонованими параметрами. Оцінка проводиться за порядковою шкалою: 0 – поведінка відсутня, 1 – поведінка незначна, одиничні прояви, 2 – поведінка виражена або проявляється часто. Бланки спостереження та оцінки використовуються також для обговорення характеристик взаємодії конкретної діяди з батьками в ході подальшого консультування. Це дозволяє вибудовувати партнерські стосунки фахівців та батьків, а

також активізувати власні ресурси та мотивацію батьків.

Висновки з проведеного дослідження. Вивчення особливостей взаємодії батьків із дитиною в природних ситуаціях щоденних клопотів і гри та налагодження ефективної взаємодії є важливою складовою частиною сімейно-центрованих програм ранньої допомоги сім'ям, що виховують дітей із порушеннями психофізичного розвитку. Структуроване спостереження та аналіз відеозаписів дає можливість глибоко вивчати процеси взаємодії в діаді «дорослий – дитина» та будувати обґрунтовані гіпотези та пропозиції щодо оптимізації взаємодії.

Проведений огляд дозволяє стверджувати, що практика надання допомоги родинам, які мають труднощі у створенні оптимального розвиваючого середовища для дітей раннього віку, значно збагачується з використанням відеозаписів взаємодії батьків із дитиною. Технології залучення даних відеозаписів та самого відео зумовлюються теоретичними принципами та ідеями, в рамках яких розроблено конкретні програми та методики. Спільними рисами розглянутих нами програм є:

- проведення відеозапису звичайної взаємодії дорослого та дитини в процесі вільної гри або в щоденних клопотах;
- аналізу взаємодії в діаді передуює вивчення особливостей комунікативної поведінки дитини;
- аналіз відеозапису здійснюється за визначеними критеріями, що відповідають завданням програми;
- важливими загальними характеристиками поведінки дорослого, що забезпечує якісну взаємодію, є чутливість дорослого до проявів дитини, здатність підтримувати ініціативу малюка та організовувати простір взаємодії;
- обов'язкове обговорення поведінки батьків в опорі на відеозапис із феноменологічним описом конкретних прикладів взаємодії.

Ефективність використання відеозаписів у сімейно-центрованих програмах допомоги дітям із порушеннями психофізичного розвитку та дітям групи ризику є доведеною зарубіжними дослідженнями останніх 20 років. Запровадження наявних технологій та розробка власних методик із використанням відеозаписів відповідно до завдань психолого-педагогічного супроводу родин актуальна для фахівців в Україні у зв'язку з новими підходами до надання допомоги дітям із особливими потребами з раннього віку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белова С.С., Носуленко В.Н., Ушакова Т.Н. Использование видеонаблюдения для выявления скрытых процессов предречевого развития младенца. Экспериментальная психология. 2016. Т. 9. № 2. С. 66–81.
2. Варга А.Я. Структура и типы родительского отношения: дисс. ... канд. псих. наук: 19.00.01. Москва, 1987. 206 с.
3. Кукуруза Г.В. Психологічна модель раннього втручання: допомога сім'ям, що виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку: монографія. Харків: Планета-прінт, 2013. 244 с.
4. Ланцбург М.Е., Соловьева Е.В. О методике изучения взаимодействия матери и ребенка в раннем возрасте. Дети и общество: социальная реальность и новации. Сборник докладов на Всероссийской конференции с международным участием «Дети и общество: социальная реальность и новации». 2014. С. 924–929. URL: ukros.ru/wp-content/uploads/2014/10/00000_Дети_и_общество_Сборник_1.pdf.
5. Лидерс А.Г. Психологическое обследование семьи: учеб. пособ.-практикум. М.: Издательский центр «Академия», 2006. 432 с.
6. Наказ МОН № 920 від 16 серпня 2012 р. «Про затвердження Положення про навчально-реабілітаційний центр». URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/osvita-osib-z-osoblivimi-potrebami/normativno-pravova-baza.html>.
7. Постанова КМУ №545 від 12 липня 2017 р. «Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр». URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/osvita-osib-zosoblivimipotrebami/normativno-pravova-baza.html>.
8. Папушек Х., Папушек М., Солоед К. Значение невербального общения в раннем возрасте для психического развития. Вопросы психологии. 2000. № 3. С. 65–72.
9. Соловьева Е.В. Особенности взаимодействия матерей с детьми раннего возраста, зачатими посредством экстракорпорального оплодотворения. Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). 2015. № 2(46). С. 116–126. URL: http://journal-s.org/index.php/sisp/article/view/5396/pdf_893.
10. Эмоции и отношения человека на ранних этапах развития. СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2008. 310 с.
11. About VIG. Association for Video Interaction Guidance. URL: <https://www.videointeractionguidance.net/aboutvig>.
12. Barlow J., Schrader-MacMillan A. Safeguarding children from emotional maltreatment: What works? London: Jessica Kingsley, 2010.
13. Field T. Infancy. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1990.
14. Fukkink R. Video feedback in the widescreen: A meta-analysis of family programs. Clinical Psychology Review. 2008. № 28(6). P. 904–916.
15. Handbook of early childhood intervention. Cambridge, N.Y.: Cambridge University Press, 1990.
16. PICCOLO: How can professionals help parents support their child's early development? Brookes Publishing. URL: <http://www.brookespublishing.com/resourcecenter/screeningandassessment/piccolo/>
17. Kennedy H., Landor M., Todd L. Video Interacyion Guaidance as method to promote secure attachment. Educational and Child Psychology. Vol. 27. № 3.
18. THE OBSERVER XT. Noldus. URL: <http://www.noldus.com/human-behavior-research/products/the-observer-xt>.